

Pobożne fundacje Jana Klemensa Branickiego

Na co dzień używamy wiele słów, których znaczenie niekoniecznie jest nam znane. Warto więc rozpocząć od wyjaśnienia podstawowych pojęć użytych w tytule, czyli „pobożność” i „fundacja”.

„Pobożność” jest pojęciem, które można wyprowadzić od sformułowania *po bożemu*, domyślnie żyć. Jest to postawa religijna sięgająca wnętrza człowieka i polegająca na uznawaniu powagi Boga. Pobożności nie może ograniczać tylko do samych aktów kultu, lecz powinna ona rzutować na całe postępowanie człowieka wierzącego. Łacińskie słowo *pietas* jest odpowiednikiem aż trzech określeń greckich, dających w sumie prawdziwy obraz pobożności w sensie biblijnym:

1) *eulabeia* – ostrożność, pełne najwyższego szacunku zważanie na wolę Bożą, bojaźń Boża;

2) *hosiotetes* – świętość (od *hosios* – święty, to, co jest dozwolone, dopuszczalne prawem Bożym w znaczeniu hebr. *hesed* – więzy łączące rodziców, przyjaciół, sprzymierzeńców);

3) *eusebeia* – (dobrze czcić, szanować, sprawować kult) – przymiot człowieka, który oddaje należną cześć, który jest prawdziwie praktykujący¹.

Dla współczesnego człowieka pobożność jest wiernym wypełnianiem praktyk religijnych, zredukowanych najczęściej do samych ćwiczeń pobożnościowych (modlitwa, posty, udział w nabożeństwach itd.). W Piśmie Świętym promieniowanie pobożności jest bardziej rozległe. Obejmuje ona także relacje jednych ludzi do drugich².

Ks. SŁAWOMIR ZABRANIAK – dr hab., kapłan archidiecezji częstochowskiej, pracownik naukowy Zakładu Historii Nowożytny Uniwersytetu Rzeszowskiego. Autor dwóch monografii, ponad 50 artykułów, kilku recenzji, kilkudziesięciu biogramów i haseł encyklopedycznych. Jego badania badawcze koncentrują się wokół działalności Kościoła w nowożytnym społeczeństwie Rzeczypospolitej, religijności, roli duchowieństwa, jego formacji intelektualnej i ascetycznej oraz na historii dawnej ziemi wieluńskiej.

¹ X. LEON-DUFOUR, *Słownik Nowego Testamentu*, Poznań 1993, 487-488.

² *Pobożność*, w: *Słownik teologii biblijnej*, red. X. Leon-Dufour, Poznań 1990, 687-688.

„Pobożne fundacje” to różne akty poczynione z motywów religijnych. W tym wypadku chodzi przede wszystkim o akty prawne dokonane na rzecz różnych osób lub instytucji kościelnych z motywów religijnych, np. na rzecz świątyń, klasztorów, szkół, szpitali, bractw itp.

1. Z dziejów Tyczyna

Tyczyn został lokowany jako miasto w 1368 r. Stosowny dokument dla Bartolda, zwanego Tycznerem, wydał król Kazimierz Wielki 14 marca 1368 r. w Niepołomicach. Władca pozwolił zasadzcy na założenie miasta na prawie magdeburskim w lasach królewskich nad rzeką Białą, w pobliżu wsi o tej samej nazwie. Pod lokację władca przeznaczył 112 łanów frankońskich ziemi (ok. 2531-2840 ha)³.

Bartold, który został pierwszym wójtem Tyczyna, miał wybrać dogodnie miejsce pod zabudowę miasta, sprowadzić osadników i zorganizować życie powstającej osady miejskiej. Prawdopodobnie miał niemieckie korzenie i pochodził z miasta Jičín (Titschein) na Morawach. Jego przydomek *Tyczner*, według badaczy, pochodzi od słowa *Tyczyner*, *Tyczeyner*, *Titscheiner*, czyli mieszkaniec Tyczyna (Jičina)⁴.

Nazwa Tyczyn pochodziła więc od nazwy rodzinnego miasta zasadzcy. Prawdopodobnie stamtąd także przybyli pierwsi osadnicy – Niemcy lub zgermanizowani Czesi, a także Ślązacy. Głównym źródłem utrzymania mieszkańców lokowanego miasta była uprawa ziemi i rzemiosło. Handel był dodatkowym źródłem dochodów⁵.

Z dokumentu lokacyjnego wynika, że miasto było pierwotnie własnością królewską. Potem przeszło w ręce Ottona z Pilczy (zm. przed 9 września 1385 r.), jednego z największych możnowładców małopolskich. Stało się to najpóźniej za rządów króla Ludwika Węgierskiego, na drodze kupna. Za kwotę 500 grzywien Otto zakupił Tyczyn wraz z przyległym okręgiem⁶. Jednak w 1404 r. król Władysław Jagiełło spłacił

³ *Kodeks dyplomatyczny Małopolski* 294, t. 1, Kraków 1876, 350-351; F. KIRYK – S. MATYSZEW, *Zarys dziejów Tyczyna do roku 1772*, w: *600 lat Tyczyna (1368-1968)*, red. T. Kowalski, Rzeszów 1973, 14, 17, 73-74; I. KUNYSZ, *Osadnictwo w dolinie Strugu do końca XVI wieku*, w: *Z dziejów Tyczyna i regionu*, red. A. Zielecki, Tyczyn 1998, 26; J. MALCZEWSKI, *Miasto Tyczyn i wsie na południe od Rzeszowa (Wisłok prawobrzeżny). Studium historyczno-kulturowe i krajobrazowe*, Rzeszów 2015, 39.

⁴ F. KIRYK – S. MATYSZEW, *Zarys dziejów Tyczyna*, 17-18, 20; I. KUNYSZ, *Osadnictwo w dolinie Strugu*, 26; J. MALCZEWSKI, *Miasto Tyczyn i wsie*, 41.

⁵ F. KIRYK – S. MATYSZEW, *Zarys dziejów Tyczyna*, 20, 31, 45.

⁶ Tamże, 64-65; I. KUNYSZ, *Osadnictwo w dolinie Strugu*, 26; J. MALCZEWSKI, *Miasto*

ówczesną właścicielkę Jadwigę Pilecką, wdowę po Ottonie, i jej córkę Elżbietę. Dobra tyczyńskie stały się ponownie własnością królewską⁷.

Owa Elżbieta Pilecka, po kilku małżeństwach i okresach wdowieństwa, matka kilkorga dzieci z małżeństwa z Wincentym Granowskim, została 2 maja 1417 r. trzecią żoną Władysława Jagiełły. Ślub odbył się w Sanoku. Wkrótce potem król przekazał Tyczyn wraz z okręgiem dzieciom Elżbiety. Potwierdził to nadanie już jako na wieczne posiadanie po jej śmierci, która nastąpiła 12 maja 1420 r. w Krakowie. Zastrzegł sobie tylko dożywocie na nich⁸.

Ostatecznie w 1450 r. właścicielem Tyczyna i okolicznych włości został syn Elżbiety Pileckiej-Granowskiej, Jan, który przyjął nazwisko Pilecki. Był on starosta krakowski, potem wojewodą i kasztelanem krakowski. Zmarł w 1476 r. W rękach jego potomków Tyczyn pozostawał do ok. 1585 r.⁹

Kolejnymi właścicielami miasta zostali Kostkowie herbu Dąbrowa¹⁰. Anna Pilecka (zm. w 1646 r.) wyszła za mąż za Krzysztofa ze Stangenbergu (Sztemberku) Kostkę herbu Dąbrowa, starostę kościerzyńskiego. Ich synem był m.in. Mikołaj Rafał Kostka. Po śmierci męża, w 1604 r. Anna wyszła ponownie za mąż, za Łukasza Opalińskiego, kasztelana poznańskiego, późniejszego marszałka nadwornego koronnego (1622) i wielkiego koronnego (1634-1650)¹¹.

Mikołaj Rafał Kostka (zm. ok. 1637 r.) ożenił się z Zofią Katarzyną Plemięcką, z którą miał córkę Katarzynę Zofię. Jednak zmarła ona bezdzietnie ok. 1644 r., poślubiwszy wcześniej Dobiesława Cieklińskiego herbu Abdank. Ostatecznie wdowa po Mikołaju Rafale Kostce, Zofia Katarzyna zapisała w testamencie z 6 lipca 1646 r. dobra tyczyńskie

Tyczyn i wsie, 93; B. WYROZUMSKA, *Otto z Pilicy (z Pilczy, Pilecki) h. Topór*, PSB 24, 634-635. Otto z Pilczy (Pilicy, dziś w województwie śląskim, powiecie zawierciańskim) (ok. 1320-1384), starosta ruski, wielkopolski, sandomierski, wojewoda sandomierski, bliski współpracownik króla Kazimierza Wielkiego, mąż Jadwigi, córki Jana z Melsztyna, matki chrzestnej Jagiełły. Przed 1369 r. otrzymał od króla Łańcut.

⁷ F. KIRYK – S. MATYSZEW, *Zarys dziejów Tyczyna*, 65; J. MALCZEWSKI, *Miasto Tyczyn i wsie*, 93.

⁸ F. KIRYK – S. MATYSZEW, *Zarys dziejów Tyczyna*, 66; J. MALCZEWSKI, *Miasto Tyczyn i wsie*, 93-94; A. STRZELECKA, *Elżbieta z Pilcy (Pilicy) Granowska*, PSB 6, 248-250.

⁹ F. KIRYK – S. MATYSZEW, *Zarys dziejów Tyczyna*, 66-67; J. MALCZEWSKI, *Miasto Tyczyn i wsie*, 94; F. SIKORA, *Pilecki (Granowski) Jan h. Leliwa (ok. 1405-1476)*, PSB 26, 256-259.

¹⁰ J.A. KOSTKA, *Kostkowie herbu Dąbrowa*, Koszalin 2010.

¹¹ F. KIRYK – S. MATYSZEW, *Zarys dziejów Tyczyna*, 67; J. MALCZEWSKI, *Miasto Tyczyn i wsie*, 94.

swoim krewnym, Działyńskim herbu Ogończyk. Jednak do tych dóbr zgłosili pretensje także Branicy, dalecy krewni Kostków¹².

2. Rodzina Branickich i ich posiadłości

Branicy herbu Gryf byli znaną w okresie przedrozbiorowym rodziną magnacką. Wywodzili się z Branic (dziś dzielnicy Krakowa) i Ruszczy w Małopolsce. Budowę rodzinnej fortuny zaczęli w XVI w. W XVII w. Jan Klemens Branicki (zm. w 1657 r.), zwany I, był podkomorzym krakowskim i starostą chęcińskim, potem bocheńskim i wielickim. Ożenił się z Anną Beatą z Wapowskich, córką Katarzyny z Kostków i Stanisława Jana Wapowskiego, kasztelana przemyskiego¹³.

Syn Jana Klemensa Branickiego, także Jan Klemens (zm. w 1673 r.) ożenił się z córką Stefana Czarnieckiego, Katarzyną Aleksandrą (zm. 1698 r.). Dzięki temu przejął potem po teściu dobra tykocińskie wraz z Białymstokiem oraz piął się po szczeblach kariery urzędniczej. Został podstolim w 1658 r., a potem stolnikiem koronnym w 1660 r.¹⁴ Jego syn, Stefan Mikołaj Branicki (zm. w 1709 r.) był marszałkiem nadwornym koronnym, starostą krośnieńskim i stobnickim, a potem brańskim. W 1686 r. ożenił się z Katarzyną Scholastyką, córką hetmana wielkiego litewskiego Kazimierza Sapiehy. W 1703 r. został wojewodą podlaskim¹⁵.

Ostatnim z rodziny był Jan Klemens Branicki (z chrztu Jan Kazimierz). Zmienił drugie imię na cześć dziadka. Żył w latach 1689-1771. Był jedynym synem Stefana Mikołaja, wojewody podlaskiego, i Katarzyny Sapieżanki, córki hetmana wielkiego litewskiego. Piastował różne godności i urzędy. Był m.in. starostą bielskim (1719) i krośnieńskim (1720), podczaszym litewskim (1723) i chorążym królewskim (1724), generałem artylerii koronnej (1728), hetmanem polnym (1735), a potem hetmanem wielkim koronnym (1752), wojewodą krakowskim (1746).

¹² F. KIRYK – S. MATYSZEW, *Zarys dziejów Tyczyna*, 67-68; J. MALCZEWSKI, *Miasto Tyczyn i wsie*, 95.

¹³ Z. LASOCKI, *Branicki Jan Klemens (+1657)*, PSB 2, 402-403; J.A. KOSTKA, *Katarzyna Kostczanka żoną Stanisława Jana Wapowskiego*, w: *Materiały do biografii genealogii i historii rodu Kostków herbu Dąbrowa*, z. 3, Koszalin 2015, 26-32; A. SZTACHELSKA-KOKOCZKA, *Magnackie dobra Jana Klemensa Branickiego*, Białystok 2006, 13.

¹⁴ W. CZAPLIŃSKI, *Branicki Jan Klemens, herbu Gryf (+1673)*, PSB 2, 403-404; A. SZTACHELSKA-KOKOCZKA, *Magnackie dobra Jana Klemensa*, 13.

¹⁵ K. PIWARSKI, *Branicki Stefan Mikołaj (+1709)*, PSB 2, 411; A. SZTACHELSKA-KOKOCZKA, *Magnackie dobra Jana Klemensa*, 13-14.

W 1709 r. ożenił się z Katarzyną, córką Karola Stanisława Radziwiłła, kanclerza litewskiego. Po jej śmierci ok. 1730 r. ożenił się z Barbarą Szembekówną. Jednak wkrótce potem rozwiódł się. Pod koniec 1748 r. ożenił się Izabelą Poniatowską, siostrą Stanisława Poniatowskiego¹⁶.

Jan Klemens Branicki jest znany przede wszystkim z mecenatu artystycznego w Białymstoku, zwanym Wersalem Podlasia¹⁷. Mniej znana jest jego działalność na tym polu w Tyczynie, choć w ostatnim czasie ukazała się ciekawa o tym publikacja¹⁸.

W 1670 r., po śmierci Zofii Katarzyny primo voto Kostka, a potem żony Andrzeja Gulczewskiego, Jan Klemens Branicki, herbu Gryf, najechał zbrojnie i zajął Tyczyn z okolicznymi dobrami. Po licznych sporach ostatecznie w 1690 r. Stefan Mikołaj Branicki, syn Jana Klemensa, zawarł ugodę ze Stanisławem Działyńskim i stał się prawnym właścicielem zagarniętych przez ojca włości. Dobra tyczyńskie pozostały w rękach Branickich aż do śmierci ostatniego z rodziny, hetmana Jana Klemensa Branickiego (1689-1771)¹⁹. W chwili ich przejścia przez Jana Klemensa szacowano ich wartość na kwotę 1,4 mln złp²⁰.

3. Tyczyńskie fundacje Branickiego

Pobożne fundacje Jana Klemensa Branickiego w Tyczynie dotyczyły głównie kościoła i związanych z nim instytucji. Obecny kościół parafialny w Tyczynie pw. św. Katarzyny jest kolejną świątynią wybudowaną w tym mieście. Pierwszy był zapewne drewniany i wybudowano go ok. 1368 r., w czasie lokacji miasta. Kolejną, murowaną świątynię wybudował w 1466 r. Otton z Pilczy²¹. Kilka razy padała ona ofiarą rabunków i pożarów, m.in. w 1608 r. (najazd Stanisława Stadnickiego, zwanego „diabłem łańcuckim”), w 1627 r. (pożar miasta), w 1657 r. (najazd wojsk księcia Jerzego II Rakoczego). Jej odnowieniem i rozbudową zajął się

¹⁶ W. KONOPCZYŃSKI, *Branicki Jan Klemens, h. Gryf (1689-1771)*, PSB 2, 404-407; A. SZTACHELSKA-KOKOCZKA, *Magnackie dobra Jana Klemensa*, 16-22.

¹⁷ *Mecenat artystyczny Branickich*, red. M. Olesiewicz – B. Puchalska-Dąbrowska, Białystok 2004; E. KOWECKA, *Dwór „najrzędniejszego w Polsce magnata”*, Warszawa 1993².

¹⁸ Z. MICHALCZYK – A. OLEŃSKA – P. JAMSKI, *Tyczyn miastem Jana Klemensa Branickiego. Dzieje i znaczenie fundacji artystycznych*, Rzeszów-Tyczyn 2009.

¹⁹ F. KIRYK – S. MATYSZEW, *Zarys dziejów Tyczyna*, 67-68; J. MALCZEWSKI, *Miasto Tyczyn i wsie*, 95.

²⁰ A. SZTACHELSKA-KOKOCZKA, *Magnackie dobra Jana Klemensa*, 33.

²¹ F. MALAK, *Dzieje parafii Tyczyn*, Tyczyn 1996, 53.

właściciel Tyczyna w latach 1709-1771, Jan Klemens Branicki²². Jako patron był zobowiązany dbać o wygląd świątyni. Patronat, łac. *ius patronatus*, był to zespół praw i obowiązków wobec beneficjum nadanych przez Kościół fundatorowi i jego spadkobiercom. Osobę, które je posiadała, nazywano patronem, czyli opiekunem, obrońcą²³.

Wyróżniano patronat kościelny, świecki i mieszany albo personalny i realny. Pierwszy podział był zależny od osoby patrona. Jeśli patronat należał do instytucji kościelnej: kościoła, klasztoru albo osoby z tytułu godności lub urzędu kościelnego, to był to patronat kościelny. Patronat świecki należał do osób świeckich, które z tytułu fundacji i uposażenia kościoła lub innego beneficjum nabyły takie prawo. Patronat mieszany zachodził wtedy, kiedy duchowni i świeccy nabyli prawo do wspólnego prezentowania kandydata. W przypadku patronatu personalnego chodziło o konkretną osobę patrona, np. przynależał on do konkretnej rodziny. Patronat realny był uzależniony od posiadanego majątku nieruchomego, czyli należał do jego aktualnego właściciela. W praktyce oznaczało to, że dziedzic majątku, na terenie którego znajdowało się beneficjum, był jednocześnie patronem²⁴.

Patronowi przysługiwały różne przywileje, m.in. prawo prezenty kandydata na beneficjum i pierwsze miejsce w kościele w czasie liturgii w tzw. ławce kolatorskiej lub stalli blisko ołtarza oraz pochówek w kościele. Patron miał także bardzo konkretne zobowiązania wobec instytucji kościelnej. Na nim spoczywał ciężar troski o właściwy stan budynków, włącznie z ich odbudową po zniszczeniach²⁵.

Jan Klemens Branicki wyłożył duże sumy na upiększenie kościoła parafialnego w Tyczynie. Wyposażył go bogato w paramenty liturgiczne, zadbał o jego wystrój i powiększenie. W 1727 r. dobudowano kaplicę

²² J. MALCZEWSKI, *Studium historyczno-kulturowe miasta Tyczyn*, „Kronika Tyczyńska” 1 (2017), 36-38; F. MALAK, *Dzieje parafii Tyczyn*, 54-57.

²³ S. LITAK, *Parafie w Rzeczypospolitej w XVI-XVIII wieku. Struktura, funkcje społeczno-religijne i edukacyjne*, Lublin 2004, 96; B. SZADY, *Prawo patronatu w Rzeczypospolitej w czasach nowożytnych. Podstawy i struktura*, Lublin 2003, 5-6; J. G[AUTIER], *Patronat*, w: *Podręczna encyklopedia kościelna*, t. 29-30, Warszawa 1913, 29-30, Warszawa 1913, 384; A. S[OTKIEWICZ], *Patronat*, w: *Encyklopedia kościelna*, t. 18, Warszawa 1892, 378.

²⁴ S. LITAK, *Parafie w Rzeczypospolitej*, 96; B. SZADY, *Prawo patronatu w Rzeczypospolitej*, 15-34; A. S[OTKIEWICZ], *Patronat*, 378.

²⁵ S. LITAK, *Parafie w Rzeczypospolitej w XVI-XVIII wieku*, 96; B. SZADY, *Prawo patronatu w Rzeczypospolitej*, 5-6; J. G[AUTIER], *Patronat*, 384; S. CH[ODYŃSKI], *Patronat w Polsce*, 384; P. SZANIECKI, *Służba Boża w dawnej Polsce. Studia o mszy św.*, Poznań 1962, 179.

pw. Trójcy Świętej. Gruntowną przebudowę świątyni przeprowadzono w latach 1752-1763, choć ostatecznie zakończono ją dopiero w 1768 r. Dostawiono wtedy od frontu fasadę z dwiema wieżami. Autorem projektu przebudowy był, zdaniem niektórych autorów, architekt Jan Henryk Klemm. On zapewne kierował także pracami. Świątynia zyskała wtedy typowo późnobarokowy wygląd. Polichromię wykonał Antoni Herliczka, a obrazy olejne namalowali Augustyn Mirys i Szymon Czechowicz²⁶.

3.1. Szpital

Kolejną instytucją, na którąłożył Jan Klemens Branicki, był szpital w Tyczynie. Wybudowano go obok kościoła pw. Krzyża Świętego ok. 1500 r. i erygowano przy nim prepozyturę szpitalną. Znajdował się on za wałem miejskim przy drodze do Rzeszowa (dziś róg ulic: Grunwaldzkiej i Kościuszki – budynek przedszkola sióstr dominikanek)²⁷. Szpitale były świadectwem miłosierdzia chrześcijańskiego. Do XIX w. działalność charytatywna pozostawała praktycznie wyłącznie w gestii Kościoła. W trosce o potrzebujących powołano do istnienia instytucję *hospitale* i nadano jej ramy organizacyjne. W wiekach średnich szpitale budowano w miastach, a właściwie poza murami miejskimi, jako przytułki dla chorych i ubogich²⁸. Dopiero w późniejszych wiekach, zwłaszcza od XVII w., budowano je także w wioskach.

Ówczesne szpitale były nie tylko miejscem leczenia chorych, ale także schronieniem dla bezdomnych i potrzebujących. W nich zatrzymywali się również ubodzy pielgrzymi. Tam przebywali chorzy, niezdolni do pracy, starcy, biedne dzieci niemające rodziców, porzucone niemowlęta oraz wszyscy, którzy potrzebowali pomocy²⁹.

²⁶ J. MALCZEWSKI, *Studium historyczno-kulturowe*, 38-39; J. ŚWIEBODA, *Chrześcijaństwo w dolinie Strugu*, w: *Z dziejów Tyczyna i regionu*, 252; J. KOWALCZYK, *Późnobarokowy architektoniczny zespół klasztorny w Tyczynie*, w: *Z dziejów Tyczyna i regionu*, 332-347; Z. MICHALCZYK, *Wyposażenie i wystrój kościoła parafialnego. Wartości artystyczne obiektów z czasów Jana Klemensa Branickiego*, w: Z. MICHALCZYK – A. OLEŃSKA – P. JAMSKI, *Tyczyn miastem Jana Klemensa Branickiego. Dzieje i znaczenie fundacji artystycznych*, Rzeszów – Tyczyn 2009, 77-138; F. MALAK, *Dzieje parafii Tyczyn*, 63.

²⁷ J. MALCZEWSKI, *Studium historyczno-kulturowe*, 42, 45; G. TENDELSKI, *Szpital ubogich w Tyczynie*, w: *Z dziejów Tyczyna i regionu*, 96, 110-111; F. MALAK, *Dzieje parafii Tyczyn*, 78.

²⁸ J. PTAŚNIK, *Miasta i mieszczaństwo w dawnej Polsce*, Warszawa 1949, 379.

²⁹ K. DOLA, *Szpital w średniowiecznej Polsce pod zarządem kościelnym*, w: *Studia i materiały. Instytut Studiów Kościelnych w Rzymie*, Rzym 1972, 173; S. LITAK, *Szpi-*

Budynek szpitala w Tyczynie, przeznaczony dla 12 ubogich, był w pierwszej połowie XVIII w. obiektem wzniesionym z tzw. muru pruskiego. Pokryto go gontem. Miał od frontu ganek wsparty na dwóch słupach. Wewnątrz były trzy izby i piekarnia. Hetman Jan Klemens Branicki uposażył 8 lutego 1761 r. szpital, polecając dostarczać ubogim z dóbr tyczyńskich żywność, materiały na ubranie i obuwie. Szczegółowo wyliczył ich wielkości dla 12 ubogich. Żyta miało być corocznie 9 korców, podobnie jęczmienia, 3 korce grochu, 3 korce pszenicy, 3 prosa i 3 gryki. Na odzież i obuwie co dwa lata nakazał wydawać 12 płaszczy sukiennych, każdy uszyty z 6 łokci sukna, po 12 łokci płótna na bieliznę dla każdego z pensjonariuszy, a także 30 florenów na czapki, pasy rzemienne, obuwie i opłacenie krawca³⁰.

3.2. Bractwo

Ok. 1770 r. przy kościele parafialnym w Tyczynie założono bractwo Trójcy Świętej. Hetman Jan Klemens Branicki lokował na jego działalność na dobrach tyczyńskich kwotę 7000 florenów na roczny czynsz w wysokości 490 florenów. Promotor bracki miał odprawiać w każdym tygodniu jedną Mszę Świętą w intencji zmarłych³¹.

4. Inne pobożne fundacje Jana Klemensa poza Tyczynem

Hetman Jan Klemens Branicki nie ograniczył się tylko do Tyczyna. Jego głównym przedmiotem zainteresowań był przede wszystkim Białystok i ogólnie Podlasie. W swoich dobrach podlaskich i ruskich fundował i upiększał kościoły i klasztory. W Białymstoku doprowadził w latach 1751-1752 do przebudowy i całkowitej modernizacji kościoła

tale w Polsce przedrozbiorowej. Rozwój i problematyka, w: *Szpitalnictwo w dawnej Polsce*, red. M. Dąbrowska – J. Kruppé, Warszawa 1998, 13; Z. GÓRALSKI, *Szpitala na Lubelszczyźnie w okresie przedrozbiorowym*, Warszawa 1982, 5.

³⁰ ARCHIWUM ARCHIDIECEZJALNE W PRZEMYŚLU (AAP) 174, k. 76v-78r; tamże 181, k. 136v; ARCHIWUM PARAFII TYCZYN, brak sygn. Inwentarz parafii Tyczyn z 1935 r.; J. MALCZEWSKI, *Studium historyczno-kulturowe*, 45, 57; G. TENDELSKI, *Szpital ubogich w Tyczynie*, 98, 107, 122; F. MALAK, *Dzieje parafii Tyczyn*, 82, 88.

³¹ AAP 82 (Acta actorum curiae D. Josephi Kierski episcopi Premislensis ab anno 1768 ad annum 1773), 540; J. MALCZEWSKI, *Studium historyczno-kulturowe*, 42, 45; F. MALAK, *Dzieje parafii Tyczyn*, 62.

parafialnego pw. Wniebowzięcia NMP³². Na początku XX w. dobudowano do niego neogotycką świątynię. Aktualnie zespół ten pełni funkcję archikatedry białostockiej.

Na nowym cmentarzu w Białymstoku na wzgórzu św. Rocha ufundował kaplicę pw. świętego Patrona z altarią (1748). Uposażył ją kwotą 500 złp przeznaczoną na utrzymanie altarzysty, dla którego wybudował także dom mieszkalny i zabudowania gospodarcze. Kaplica pełniła funkcję kaplicy cmentarnej. Uposażenie powiększył w testamencie o kolejne 500 złp³³. Przyczynił się także do fundacji kaplicy pw. św. Marii Magdaleny, wzniesionej przez biskupa wileńskiego Ignacego Massalskiego w 1758 r. Ofiarował grunt na ten cel³⁴. Ufundował również w tym mieście klasztor z kaplicą dla pięciu szarytek i szpital w 1768 r., na które legował 7000 złp³⁵.

Kolejnym miastem, w którym do dziś są ślady pobożnych fundacji hetmana Branickiego, jest Tykocin. Wybudował tam w latach 1743-1749 nowy kościół parafialny pw. Trójcy Świętej. W 1752 r. oddał go w zarząd księżom ze Zgromadzenia Misji, znanym potocznie jako misjonarze św. Wincentego a Paulo. W tym mieście ufundował im także klasztor. Zajmowali się oni głównie przygotowaniem kandydatów do kapłaństwa, prowadząc seminaria, oraz duszpasterstwem. Podobnie było w Tykocinie. Ich sprowadzenie tam wpisywało się w plan formacji przyszłych księży. Dnia 13 lutego 1769 r. hetman Branicki podpisał dokument fundacyjny seminarium duchownego w tym mieście. Zapisał na funkcjonowanie tej instytucji kwotę 30 tys. złp, z której na utrzymanie czterech kleryków przeznaczył po 250 złp na osobę. Rozbudował także dom misjonarzy. W 1771 r. rozpoczął w południowej części Tykocina budowę nowego klasztoru dla bernardynów na miejscu dawnego dworu

³² A. OLEŃSKA, *Jan Klemens Branicki – najrzędniejszy w Poszcze magnat*, w: Z. MI-CHALCZYK – A. OLEŃSKA – P. JAMSKI, *Tyczyn miastem Jana Klemensa Branickiego*, 34; K.A. JABŁOŃSKI, *Katolicka architektura sakralna Białegostoku*, w: *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, t. 5, Białystok 2001, 322.

³³ A. OLEŃSKA, *Jan Klemens Branicki*, 34; J. NIECIECKI, *Testament Jan Klemensa Branickiego*, w: *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, t. 5, 22; K.A. JABŁOŃSKI, *Katolicka architektura sakralna Białegostoku*, 322.

³⁴ A. OLEŃSKA, *Jan Klemens Branicki*, 34; K.A. JABŁOŃSKI, *Katolicka architektura sakralna Białegostoku*, 323.

³⁵ A. OLEŃSKA, *Jan Klemens*, 34; J. NIECIECKI, *Testament Jan Klemensa Branickiego*, 21-22.

króla Zygmunta Augusta. W planach była także budowa nowego kościoła klasztornego, którego jednak nigdy nie wybudowano³⁶.

W Choroszczy, należącej do posiadłości podlaskich, Jan Klemens Branicki finansował w latach 1754-1758 budowę nowego kościoła i klasztoru dominikanów³⁷. W Warszawie, w kościele kolegiackim pw. św. Jana Chrzciciela (dziś archikatedra warszawska) ufundował w latach 1760-1762 kaplicę cudownej figury Chrystusa³⁸.

Hetman pamiętał również o wiernych obrządku unickiego. W Białymstoku wybudował dla nich w 1727 r. drewnianą cerkiew pw. św. Mikołaja³⁹. Wspierał także klasztor bazylianów w Supraślu⁴⁰.

W trosce o potrzebujących fundował iłożył na przytułki (szpitale) w Białymstoku, Tykocinie i Choroszczy⁴¹. Z myślą o kształceniu młodzieży założył szkołę parafialną w Białymstoku. Sprowadził do jej prowadzenia księży bartoszków, dla których wybudował plebanię w 1746 r. i zlecił prowadzenie parafii⁴².

Działalność fundacyjna hetmana objęła także starostwa, które dzierżył. Przyczynił się m.in. w 1753 r. do sprowadzenia do Krosna kapucynów i budowy ich kościoła pw. Podwyższenia Krzyża Świętego⁴³.

W swoim testamencie hetman dokonał także kilka zapisów pobożnościowych. Przeznaczył kwotę 7000 złp na ukończenie budowy kościoła w Juchnowcu koło Białegostoku⁴⁴. Zapisał także kwotę 5000 złp dla kościoła i klasztoru trynitarzy pw. św. Mikołaja Biskupa we Lwowie, który

³⁶ A. OLEŃSKA, *Jan Klemens Branicki*, 34; A. SCHLETZ, *Działalność Zgromadzenia Misji w Tykocinie na polu oświaty*, „Nasza Przeszłość” 11 (1960), 362, 370; W. KOCHANOWSKI, *Kościół i dom księży misjonarzy w Tykocinie*, „Nasza Przeszłość” 11 (1960), 441, 445-449.

³⁷ A. OLEŃSKA, *Jan Klemens Branicki*, 34; A. SZTACHELSKA-KOKOCZKA, *Choroszcz pod rządami Jan Klemensa Branickiego*, „Białostoczczyzna”, (1994) 1, 19.

³⁸ A. OLEŃSKA, *Jan Klemens Branicki*, 34; A. BARTCZAKOWA, *Jakub Fontana architekt warszawski XVIII w.*, Warszawa 1970, 126.

³⁹ A. OLEŃSKA, *Jan Klemens Branicki*, 34; K.A. JABŁOŃSKI, *Projekty architektoniczne białostockich cerkwi z pierwszej połowy XIX w. w Rosyjskim Państwowym Historycznym Archiwum w Sankt Petersburgu*, w: *Kościół a państwo na pograniczu polsko-litewsko-białoruskim. Źródła i stan badań*, Białystok 2005, 122.

⁴⁰ A. OLEŃSKA, *Jan Klemens Branicki*, 34.

⁴¹ Tamże, 34; J. NIECIECKI, *Testament Jan Klemensa Branickiego*, 12, 22.

⁴² A. OLEŃSKA, *Jan Klemens Branicki*, s. 34.

⁴³ Tamże; *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. 1, seria nowa, z. 1: *Krosno, Dukla i okolice*, opr. E. Śnieżyńska-Stolotowa – F. Stolot, Warszawa 1977, 89-90.

⁴⁴ A. OLEŃSKA, *Jan Klemens Branicki*, 34; J. NIECIECKI, *Testament Jan Klemensa Branickiego*, 13, 19, 23.

ucierpiał w pożarze w 1769 r.⁴⁵ Po kasacie klasztoru trynitarzy w 1783 r. świątynia pełniła funkcję kościoła parafialnego, a od 1844 r. uniwersyteckiego. W 1945 r. został on zamknięty. Obecnie jest to cerkiew prawosławna patriarchy kijowskiej. Dla kościoła jezuitów pw. św. Piotra i Pawła w Krakowie, gdzie znajdował się grobowiec rodziny Branickich, fundował paramenty liturgiczne⁴⁶.

Zakończenie

Hetman wielki koronny Jan Klemens Branicki nie cieszył się i nie cieszy dobrą opinią wśród historyków. Był miernym dowódcą wojskowym i politykiem. Znacznie lepiej zapisał się jako mecenas sztuki. W dziejach Białegostoku zasłynął jako budowniczy tamtejszego pałacu i modernizator miasta. Jego działalność artystyczna uwidoczniła się także w innych miejscowościach, które wchodziły w skład jego dóbr. Trwały ślad pozostawił również w Tyczynie, gdzie do dziś można podziwiać m.in. barokowy kościół pw. św. Katarzyny.

Religious Founds of Jan Klemens Branicki Summary

Great Crown Hetman Jan Klemens Branicki was not and is not in estimation of historians. He was an indifferent commander and politician, but he was a respected patron of the arts. In the history of Białystok he became famous for building a local palace and a city modernization. His artistic action was visible in other places belonged to him. He left a mark in Tyczyn, where the baroque St. Catherine church can be admired.

Słowa kluczowe: pobożność, fundacja, Jan Klemens Branicki, Białystok, Tyczyn, Tykocin.

Keywords: piety, foundation, Jan Klemens Branicki, Białystok, Tyczyn, Tykocin.

⁴⁵ A. OLEŃSKA, *Jan Klemens Branicki*, 34; J. NIECIECKI, *Testament Jan Klemensa Branickiego*, 13, 23; M. SOBZYŃSKA-SZCZEPAŃSKA, *Architektura trynitarzy na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej*, Katowice 2017, 74.

⁴⁶ A. OLEŃSKA, *Jan Klemens Branicki*, 34; J. NIECIECKI, *Testament Jan Klemensa Branickiego*, 23.

Bibliografia

I. Źródła

1. Rękopiśmienne

ARCHIWUM ARCHIDIECEZJALNE W PRZEMYŚLU, nr 82, 174, 181.

ARCHIWUM PARAFII TYCZYN, sygn. brak, Inwentarz parafii Tyczyn z 1935 r.

2. Drukowane

Kodeks dyplomatyczny Małopolski, t. 1, Kraków 1876.

II. Opracowania

Bartczakowa A., *Jakub Fontana architekt warszawski XVIII w.*, Warszawa 1970.

Czapliński W., *Branicki Jan Klemens, herbu Gryf (+1673)*, PSB 2, 403-404.

Dola K., *Szpitala w średniowiecznej Polsce pod zarządem kościelnym*, w: *Studia i materiały. Instytut Studiów Kościelnych w Rzymie*, Rzym 1972, 173–214.

G[autier] J., *Patronat*, w: *Podręczna encyklopedia kościelna*, t. 29–30, Warszawa 1913, 29–30, Warszawa 1913, 384–388.

Góralski Z., *Szpitala na Lubelszczyźnie w okresie przedrozbiorowym*, Warszawa 1982.

Jabłoński K.A., *Katolicka architektura sakralna Białegostoku*, w: *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, t. 5, Białystok 2001, 317–349.

Jabłoński K.A., *Projekty architektoniczne białostockich cerkwi z pierwszej połowy XIX w. w Rosyjskim Państwowym Historycznym Archiwum w Sankt Petersburgu*, w: *Kościół a państwo na pograniczu polsko-litewsko-białoruskim. Źródła i stan badań*, Białystok 2005, 121-125.

Katalog zabytków sztuki w Polsce, t. 1, seria nowa, z. 1: *Krosno, Dukla i okolice*, opr. E. Śnieżyńska-Stolotowa – F. Stolot, Warszawa 1977.

Kiryk F. – Matyszew S., *Zarys dziejów Tyczyna do roku 1772*, w: *600 lat Tyczyna (1368-1968)*, red. T. Kowalski, Rzeszów 1973, 11-74.

Kochanowski W., *Kościół i dom księży misjonarzy w Tykocinie*, „Nasza Przeszłość” 11 (1960), 441-458.

Konopczyński W., *Branicki Jan Klemens, h. Gryf (1689-1771)*, PSB 2, 404-407.

Kostka J.A., *Katarzyna Kostczanka żoną Stanisława Jana Wapowskiego*, w: *Materiały do biografii genealogii i historii rodu Kostków herbu Dąbrowa*, z. 3, Koszalin 2015, 26-32.

Kostka J.A., *Kostkowie herbu Dąbrowa*, Koszalin 2010.

- Kowalczyk J., *Późnobarokowy architektoniczny zespół klasztorny w Tyczynie*, w: *Z dziejów Tyczyna i regionu*, red. A. Zielecki, Tyczyn 1998, 329-354.
- Kowecka E., *Dwór „najrzędniejszego w Polsce magnata”*, Warszawa 1993².
- Kunysz I., *Osadnictwo w dolinie Strugu do końca XVI wieku*, w: *Z dziejów Tyczyna i regionu*, red. A. Zielecki, Tyczyn 1998, 23-44.
- Lasocki Z., *Branicki Jan Klemens (+1657)*, PSB 2, 402-403.
- Leon-Dufour X., *Słownik Nowego Testamentu*, Poznań 1993.
- Litak S., *Parafie w Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku. Struktura, funkcje społeczno-religijne i edukacyjne*, Lublin 2004.
- Litak S., *Szpital w Polsce przedrozbiorowej. Rozwój i problematyka*, w: *Szpitalnictwo w dawnej Polsce*, red. M. Dąbrowska – J. Kruppé, Warszawa 1998, 13-31.
- Malak F., *Dzieje parafii Tyczyn*, Tyczyn 1996.
- Malczewski J., *Miasto Tyczyn i wsie na południe od Rzeszowa (Wisłok prawobrzeżny). Studium historyczno-kulturowe i krajobrazowe*, Rzeszów 2015.
- Malczewski J., *Studium historyczno-kulturowe miasta Tyczyn*, „Kronika Tyczyńska” 1 (2017), 8-58.
- Mecenat artystyczny Branickich*, red. M. Olesiewicz – B. Puchalska-Dąbrowska, Białystok 2004.
- Michalczyk Z. – Oleńska A. – Jamski P., *Tyczyn miastem Jana Klemensa Branickiego. Dzieje i znaczenie fundacji artystycznych*, Rzeszów – Tyczyn 2009.
- Michalczyk Z., *Wyposażenie i wystrój kościoła parafialnego. Wartości artystyczne obiektów z czasów Jana Klemensa Branickiego*, w: Z. Michalczyk – A. Oleńska – P. Jamski, *Tyczyn miastem Jana Klemensa Branickiego. Dzieje i znaczenie fundacji artystycznych*, Rzeszów-Tyczyn 2009, 77-138.
- Nieciecki J., *Testament Jan Klemensa Branickiego*, w: *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, t. 5, Białystok 2001, 7-27.
- Oleńska A., *Jan Klemens Branicki – najrzędniejszy w Poszcze magnat*, w: Z. Michalczyk – A. Oleńska – P. Jamski, *Tyczyn miastem Jana Klemensa Branickiego. Dzieje i znaczenie fundacji artystycznych*, Rzeszów – Tyczyn 2009, 9-36.
- Piawski K., *Branicki Stefan Mikołaj (+1709)*, PSB 2, 411.
- Pobożność*, w: *Słownik teologii biblijnej*, red. X. Leon-Dufour, Poznań 1990, 687-688.
- Ptaśnik J., *Miasta i mieszczaństwo w dawnej Polsce*, Warszawa 1949.
- S[otkiewicz] A., *Patronat*, w: *Encyklopedia kościelna*, t. 18, Warszawa 1892, 378–380.
- Schletz A., *Działalność Zgromadzenia Misji w Tykocinie na polu oświaty*, „Nasza Przyszłość” 11 (1960), 321–440.
- Sczaniecki P., *Śłużba Boża w dawnej Polsce. Studia o mszy św.*, Poznań 1962.
- Sikora F., *Pilecki (Granowski) Jan h. Leliwa (ok. 1405-1476)*, PSB 26, 256-259.
- Strzelecka A., *Elżbieta z Pilcy (Pilicy) Granowska*, PSB 6, 248-250.
- Szady B., *Prawo patronatu w Rzeczypospolitej w czasach nowożytnych. Podstawy i struktura*, Lublin 2003.

- Sztachelska-Kokoczek A., *Choroszcz pod rządami Jan Klemensa Branickiego*, „Białostoczczyzna” (1994) 1, 17-24.
- Sztachelska-Kokoczek A., *Magnackie dobra Jana Klemensa Branickiego*, Białystok 2006.
- Świeboda J., *Chrześcijaństwo w dolinie Strugu*, w: *Z dziejów Tyczyna i regionu*, red. A. Zielecki, Tyczyn 1998, 252.
- Tendelski G., *Szpital ubogich w Tyczynie*, w: *Z dziejów Tyczyna i regionu*, red. A. Zielecki, Tyczyn 1998, 93-124.
- Wyrozumski B., *Otto z Pilicy (z Pilczy, Pilecki) h. Topór*, PSB 24, 634-63